

Kurum	: Işık Üniversitesi
Başlık	: Türkiye'nin Dış Politika Gündemi (Ekim)
Konuşmacılar	: Rabia Karakaya POLAT, Prof. Dr. Mitat ÇELİKPALA, Doç. Dr. Evren Çelik WILTSE, Doç. Dr. Alper KALİBER, Mehmet Serdar SARIGÜL
Video Adresi	: https://youtu.be/rq-lhHarVgs
Yayın Tarihi	: 20.10.2021

Rabia Karakaya Polat: Merhaba, herkese iyi akşamlar, Işık Üniversitesinin kuruluşunun 25. yılı kutlamaları çerçevesinde Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tarafından düzenlenen panel serisine hoş geldiniz. Benim adım Rabia Karakaya Polat. Işık Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde öğretim üyesiyim aynı zamanda Lisansüstü Eğitim Enstitüsü müdürüyüm. Bu panelinde moderatörlüğünü yapacağım bugün. Bu bir panel serisi Türkiye ve Dünya Gündemi başlıklı her ayın üçüncü haftasında Türkiye ve dünya gündemindeki önemli bir konuyu uzmanlarıyla ele alıyoruz. Geçen ay ki konumuz “Türkiye'nin Göç Gündemi”ydi oldukça da ilgi topladı tahmin edebileceğiniz gibi. Bugünkü konumuz ise “Dış Politika” çok kıymetli konuşmacılarımız var. Birazdan onları size takdim edeceğim, ama başlamadan önce bu panel serisini düzenlerken neyi amaçladığımızdan söz etmek isterim. Burada amacımız aslında akademik bilgiyi mümkün olduğu kadar yayabilmek, akademi dışına taşıyabilmek, gündemdeki önemli konuların kamuoyunda tartışılmasına katkıda bulunmak ve mümkünse yine bazı politika önerileri geliştirilmesine katkıda bulunmak. Dış politika tabii pek çok kişinin hayatında öncelikli bir konu değil. Örneğin seçmen davranışını pek etkilemiyor. Türkiye’de de böyle, dünyada da böyle özellikle bir kriz durumu yoksa ama aslında hayatımıza önemli etkileri var. En basitinden ekonomiden söz edebiliriz. Örneğin bir ülkenin dış politikası ne kadar çatışmacıysa, komşularıyla arası ne kadar kötüyse askeri harcamaları o kadar artacaktır ve kendi yurttaşlarının refahı için harcayacağı kaynaklarda doğrudan azalacaktır. Aynı şekilde bir ülke dış politikada ne kadar militaristse, ne kadar saldırgansa içerdeki demokrasi ve insan hakları talepleri de o ölçüde bastırılacaktır. Bunlar aslında paralel süreçlerdir. Burada hemen aklıma klasik bir eser geliyor tabii George Orwell’in 1984’ü. O içerideki totaliter rejimin nasıl dışarıdaki sürekli savaş haliyle sürdürülebildiğini çok güzel ortaya koyan bir eser. Kısacası dış politika aslında sadece dış politika değildir, diyerek bir giriş yapmak istiyorum. Sözü daha fazla uzatmadan konuşmacılarımızı takdim edeceğim. İlk konuşmacımız Prof. Dr. Mitat Çelikpala. Mitat Hoca, Kadir Has Üniversitesinde Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi aynı zamanda Rektör Yardımcısı. Lisans eğitimini ODTÜ’de, yüksek lisansını Hacettepede, doktorasını Bilkentte yaptı. Uzmanlık alanları Avrasya, Kafkasya, Türkiye-Rusya ilişkileri, enerji güvenliği ve kritik altyapı güvenliği diyebiliriz. Mitat Hoca aynı zamanda Ekonomi ve Dış Politikaları Araştırma Merkezi kısa adıyla EDAM Yönetim Kurulu üyesi. İkinci konuşmacımız Doç. Dr. Evren Çelik Wiltse. Evren Hoca, South Dakota State Universityde School of American & Global Studiede öğretim üyesi, Siyaset Bilimi Programı koordinatörü. Aynı zamanda bugün Amerika Birleşik Devletleri’nden katılıyor. Yoğun bir ders programı olmasına rağmen tekrar teşekkür ediyoruz kendisine. Evren Hoca da doktorasını University of Massachusetts Amhersttan aldı. Bugün CV’sine bakarken bir dönem Boğaziçi Üniversitesinde kesiştiğimizi fark ettim. Bir süre aynı zamanda orada bulunmuşuz. Evren Hoca’nın da uzmanlık alanları kalkınma ve demokratikleşme, uluslararası politik ekonomi, Latin Amerika

diyebiliriz. Ama Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşadığı için oradan Türkiye'nin nasıl görüldüğü konusunda da bizimle görüşlerini paylaşacaktır diye düşünüyorum. O en başta belirttiğim akademik bilgiyi geniş kesimlere yayma konusunda Evren Hoca'nın çabalarından biraz bahsetmek isterim. Daktilo84 inisiyatifiyle birlikte Herkes İçin Siyaset Bilimi başlıklı bir video serisi yayınlıyor Youtubeda izleyebilirsiniz. Bildiğim kadarıyla iki bölüm yayınlandı, devamını da merakla bekliyoruz. Üçüncü konuşmacımız Doç. Dr. Alper Kaliber Altınbaş Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi. Alper Hoca da yine doktorasını Bilkent Üniversitesinden aldı. Uzmanlık alanları Türkiye Avrupa Birliği ilişkileri, Avrupa güvenliği, dış politika analizi, eleştirel ve bölgesel güvenlik kuramları, Kıbrıs sorunu, Avrupalılaştırma teorileri diyebiliriz. Alper Hoca'nın projelerini saymak için bayağı zamana ihtiyaç var veya aldığı ödülleri. Jean Monnet Kürsü Başkanlığı, British Academy Newton Advanced Fellowship (bu ortak yanımız aynı zamanda kendisiyle). Altınbaştan önce Bilgi Üniversitesinde Marie Curie Research Fellow ve 2014'te aldığı BAGEP ödülü (bilmeyenler için Bilim Akademisi Genç Bilim İnsanları Ödül Programı bu). Yine bu akademik bilgiyi geniş kesimlere yayma konusunda onunda çabaları var. Onu da vurgulamadan geçmek istemiyorum. Türkiye'de bağımsız haber alma konusunda önemli bir platform olan Mediascopta haftalık bir program yapıyor. Avrupa Güvenliği diye bir Podcast serisi aslında. Orada Avrupa Birliğindeki gelişmeleri, Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerini ele alıyor her hafta. Ben de onun müdavimlerindenim. Herkese de tavsiye ederim. Başta söylemeyi unuttum. Şu anda Youtube'da da canlı yayındayız. Orada da bizi dinleyenler var. Onlara da hoş geldiniz, diyoruz. Kısaca panelin nasıl ilerleyeceğini söyleyip sözü konuşmacılara bırakacağım. Konuşmacıların katkısını iki tur şeklinde alacağız. Onar dakika gibi düşünebiliriz. İzleyiciler soru sorabilirler. Fakat soruları sözlü almayacağız akışı yavaşlatmamak için. Sohbet kutusundan soruları iletebilirsiniz. Eğer erkenden sorularınızı yazarsanız 2. turda cevaplamaya başlayabilir konuşmacılarımız veya en sonunda soru-cevap kısmına da saklayabiliriz. Ben onları toparlayıp moderatör olarak konuşmacılarımıza iletacağım. İlk turda daha çok bir durum değerlendirmesi, genel tespitler gibi katkıları alabiliriz. 2. turda dediğim gibi geleceğe yönelik tahminler, beklentiler artı sizlerden gelen sorular üzerine ilerleyebiliriz. Sözü daha fazla uzatmadan Mitat Hoca'na döneceğim ben. Biz sizi davet ederken özellikle Rusya uzmanlığınız bizim için önemliydi. Fakat tabii sizi kısıtlamakta istemeyiz. Rusya ilişkileriyle hani benim aklıma gelen bir yandan ilişkiler iyi gibi görünüyor, liderler işte nispeten sık görüşüyorlar. Bazen sıcak fotoğraflar veriyorlar, ama bir yandan da birçok sorun alanları var. Suriye gibi, Libya gibi, Kırım gibi gerçekten bu ilişkiler ne durumda ve bu ilişkileri Türk dış politikası içinde nereye oturabiliriz? Mitat Hocam buyurun, söz sizde,

Mitat Çelikpala: Teşekkürler Rabia Hocam, davet için de çok teşekkür ediyorum. Işık Üniversitesinin 25 yılı kolay bir şey değil 25 yıl. Hani insanlara hızlıca söylüyoruz rakam gibi düşünürüz ama bir üniversite 25 yıl herhalde yürütmesi, oluşturması, bir misyonla birlikte ortaya konulması hele Türkiye gibi ülkelerde kolay işler değil. Umuyorum bu 25 yıllar birkaç 25 yıllı daha desteklenir ve Işık Üniversitesi de adı gibi ışığını saçmaya devam eder. Dolayısıyla sizi kutluyorum. Sizin nezdinizde üniversitenizdeki meslektaşlarımı elbette. Burada tabii ben Zoom'da gördüğüm meslektaşlarım var, ama birçoğunu da Youtube'dan izleyenlerde var. Onları görmüyorum. Onlara da teşekkür ediyorum katılımları için. Şöyle düşündüm Rabia Hocam, iki 10 dakikamız olduğuna göre belki böyle ilk başta biraz çerçeveyi çizip, onu biraz Rusya'yla bağlayıp 2. turda Rusya ilişkilerine daha odaklı konuşurum. Ama tabii Türk-Rus ilişkilerini genel Türk dış politikasının genel çerçevesinden ve son 10-15 yıllık döneme yansımalarını dikkate almadan genel dış politikayı ve Türk-Rus ilişkilerini konuşmak çok zorlayıcı, sınırlayıcı bir çerçeve. Eğer müsaade ederseniz, bende bu bakış açısıyla biraz ona bir zemin oluşturayım. Muhtemelen Evren Hoca'nın ve Sevgili Alper'in sunumlarıyla birlikte daha bölgelere ve ikili ilişkilere odaklı bir hale getirebiliriz. Biraz evvel siz açılıştaki söylediniz. Dış politikanın genel olarak etkisi daha sınırlı diye kriz durumları hariç olmak

üzere ve elbette bunun iç politikayla bağlantıları da seçmen davranışlarını nasıl etkiler diye baktığımızda aslında Türkiye'nin son 10-15 yıllık dış politikasına baktığımızda birkaç başlık var. Bunlardan bir tanesi sürekli kriz durumu yaşıyor olmamız. Dolayısıyla dış politika öyle bir hal almış vaziyetteki haberde seyrettiğimiz farklı haberlerden gündelik yaşantımıza, sosyal medyadaki ilişkilerden iç politika değerlendirmelerine birçok konuyu sürekli olarak kriz odaklı olarak değerlendiriyoruz. Bu belki bizim dış politikanın o kadar çok son dönemde konuşulmasının ana başlıklarından ya da ana sebeplerinden bir tanesi diye düşünmek lazım. Bununla bağlantılı olarak yani Türkiye dış politikasının son 10-15 yılına baktığımızda bu on yılda daha da artan biçimde belki bu kriz durumuyla da bağlantılı olarak bunu vurgulayabiliriz. Sürekli olarak bir güvenlik odaklı bir dış politika yürütülmesi söz konusu. Güvenlik odaklı dış politika yaptığımızda evet, dış politikanın gündem maddelerinin tamamını güvenlik ve tehdit algısı çalmaya başlıyor. İşte bizim ikili ilişkilerimiz daha geniş perspektifle düşünmek, daha yaratıcı olmak, çevremizi şekillendiren aktör olmak, ikili ilişkilerden bölgesel işbirliğine oradan belki küresel aktör olmaya doğru giden genel vizyonda büyük sapmalar görülmeye başlandı ki Türk dış politikasının son 10-15 yılındaki en büyük sınırlılığı ve sıkıntısı bence bu. Yani ağırlıklı biçimde biz tehdit algısı üzerinden kurulmuş güvenlik odaklı bir dış politika yapmaya çalışıyoruz. Bu da bizi sürekli olarak kriz durumlarıyla karşı karşıya getiriyor. Ve Türkiye'nin yakın çevresinden başlayarak sınır komşularımızı kastediyorum. Genel ilk halkanın tamamında sorunlarla boğuşuyoruz. İşte bunun en temel yansımaları biliyorsunuz; son dönemde Doğu Akdeniz'de yaşadıklarımız, Karadeniz'deki gerginlikler, Kafkasya yeniden şekillenirken karşı karşıya kaldığımız durumlar, Türkiye'nin Yunanistan'la, Bulgaristan'la ilişkileri ve oradan da elbette Yunanistan'ın ve Bulgaristan'ın Avrupa Birliği üyesi olduklarını dikkate alırsak Türkiye'nin Avrupa Birliğiyle ilişkilerinin de tamamen bu güvenlik algısı ve tehdit algısıyla birlikte ondan önceki yani 2000'lerin başına kadar gelen süreçteki farklı bakış açısının zemininin tamamen kaydırıldığı bir süreçle karşı karşıyayız. İşte bu güvenlik odaklı dış politika söylemi ya da kriz durumu örneğin Türkiye'nin geleneksel ittifak ilişkilerini sarsmaya başladı. NATO'yla bağlantılarımız sorgulanıyor ve sürekli olarak gündemde tutuluyor. Türkiye'nin güvenliğini nasıl sağlayacağı meselesi ciddi biçimde bizim karşımızda ve beraberinde bölgelerdeki gelişmelerle birlikte Türkiye'nin AB'yle ilişkileri ya da ABD'yle ilişkileri ve beraberinde elbette benim 2. turda üzerinde duracağım Türkiye-Rusya ilişkileri de tamamen güvenlik odaklı bir zemine doğru kaymaya başladı. Bu herhalde son 15 yılın dış politikasını analiz ederken en çok üzerinde konuşmamız, düşünmemiz gereken konu başlıklarından bir tanesi. Bununla bağlantılı eğer böyle bir tehdit algısının yükselişinden konuşuyorsak, kriz durumundan bahsediyorsak son 10 yılın, 15 yılın en büyük meselesi Türk dış politikasının iç politikanın ağırlığı altında eziliyor olması. Yani iç politika dış politikayı çok etkilemeye başladı. Elbette biz hani derslerde de konuşuyoruz, akademik hayatımızda da bunu vurguluyoruz. İç politikayı dış politikadan zaman zaman ayırmak ikisinin ilişkilerini dikkate almadan analiz yapmak mümkün değil ama iç politikanın bu kadar belirleyici olduğu dönemler seyrek dönemlerdir. Türkiye'nin herhalde en büyük meselesi iç politikanın ağırlığını yoğun biçimde dış politikanın üzerinde hissettirdiği ya da dış politikadaki gelişmelerin iç politikaya tahvil edilmeye ister başarı hikâyesi, ister tehdit algısı, ister yönlendirme olarak kullanılmak istemesi geliyor. Bence dış politika analizinde dikkat edilmesi gereken başlıklardan bir tanesi de bu. Üçüncüsü tabii Türkiye'nin son 10 yılda geçirdiği birtakım dönüşümler yani biz alıştığımız çok partili siyasal hayatımız devam diyor, demokrasimiz geliyor ama dikkat ederseniz siyasal olarak demokratik birtakım sorunlarla karşı karşıya kalmaya başladık. Çünkü Türkiye'nin rejim değişikliği söz konusu yani Türk usulü başkanlık diyebilirsiniz, yarı başkanlık diyebilirsiniz. Parlamenter düzenin var olduğu başkanlık olup olmadığını tartıştığımız bir düzenle karşı karşıyayız. Son 10 yıldır bunun kurumsal altyapısı bir türlü kurulmadığı için bundan kaynaklanan sorunlarla karşılaşılıyor. Dış politikada kurumların varlıkları, geleneksel yapıları ortadan kalkmaya başladı. Cumhurbaşkanlığı rejimi içerisinde cumhurbaşkanlığı odaklı olarak iç ve dış politika yapımına gidiyoruz. Bu da

ilişkilerde biraz evvel sizin Rusya'yla da bağlantılı sorduğunuz işte liderler arasındaki ilişkilere dönmeye başlıyor. Birtakım kurumsal ilişkilerimizi kaybediyoruz. Yasal altyapı ve mevzuat kurumlarla birlikte gelişirken Türkiye son 10 yılda bir tür hani kervan yolda dizilir mantığıyla birtakım sapmalar yaşıyor. Belki bunu da dikkate almak lazım! Bir dördüncü başlık bu çerçevede tabii Türkiye'nin yakın çevresindeki gelişmeler. Bunlarda Türkiye'nin dış politikasını, iç politikasını olduğu kadar aşırı biçimde etkilemeye başladı. Güvenlik alanlarımız kaybolmuş vaziyette yani Karadeniz'de Ukrayna'dan bir hat çizerseniz Azerbaycan, Gürcistan hattı oradan İran, Irak, Suriye ve Doğu Akdeniz'e kadar geniş bir coğrafyada Ege üzerinden de Yunanistan'la ilişkilerimiz daha çatışmacı hal alınca yakın çevremizdeki her türlü gelişme Türk dış politikasını olumsuz bir biçimde sınırlandırıcı bir biçimde etkilemeye başladı ve dikkat ederseniz bu alanların nerdeyse tamamında Türkiye yalnızlaşmaya başladı. Yani Azerbaycan ilişkilerini bir kenara koyarsak Türkiye'nin komşularıyla ilişkilerinde ilk dalgadaki sınırdaşların ötesinde ikinci dalgadaki komşularıyla ilişkilerinde de bir önceki 10 yılda görmediğimiz birtakım dönüşümlerle karşı karşıyayız. Bu da önemli! Son bir başlık bu çerçevede genel çerçeveyi tamamlayacak bence ekonomik durum bunun getirdiği sınırlılıklar ve dayatmalar ve elbette covid19'un ağır etkisini de koymak lazım. Çünkü hayatımızı nasıl değiştirdiyse dünyaya bakışımızı da değiştirmiş vaziyette. Bu denklemler içerisinde Türk dış politikasını tartışırken daha otoriter, daha kapalı, daha sınırlı, dışarıya daha az açık, daha az demokratik birçok kavramla tanımlayabileceğimiz bir dış politika yapılanması oluşmuş vaziyette. İşte bu dış politika yapımı ya da yapılanması da bizi farklı noktalara taşıyor. Geleneksel olmayan bir düzenle gidiyoruz. İşte son Avrupa Birliği ilerleme raporu Alper Hoca değinecektir ona eminim. Yansıtmaları Türk-Amerikan ilişkilerindeki sorun başlıklarının iç-dış politikayı ağır biçimde etkilemeye başlaması, ekonomiden siyasete, enerjiden güvenliğe geniş başlıklardan konuşuyoruz. Zorlu bir dönem yaratmış vaziyette ve ilk turu bitirirken de şunu söyleyeyim. Acaba bu ilişkilerde Türkiye'nin yeni dönemde Rusya gibi farklı alternatif aktörlerle belki buna Çin'i ekleyebiliriz, Avrasya ayağını ekleyebiliriz. Ne diyelim yeni bir dünyaya doğru, yeni bir yöne doğru yelken açabilir mi tartışmalarını beraberinde getiriyor. Bunun olup olmayacağını da isterseniz burada durayım. Türk-Rus ilişkileri bağlamında 2. turda bağlayarak Avrasya'yla genel çerçevemi kapatmış olayım.

Rabia Karakaya Polat: Çok teşekkürler Mitat Hocam, çok güzel bir giriş oldu bu. Özellikle dış politika yapım sürecine vurgu yapmanız da çok iyi oldu. Çünkü sadece dış politika çıktıları değil o politikanın nasıl yapıldığı, işte oradaki demokratik süreçten uzaklaşmak, kurumların zayıflaması bunu vurgulamak da çok iyi oldu. O zaman ikinci konuşmacımız Evren Hoca'ya döneceğim. Evren Hocam, sizde lütfen feel free yani dediğim gibi Amerika Birleşik Devletleri ilişkilerinden söz edeceğinizi düşünmüştük ama daha geniş bir girişte yapabilirsiniz, zamanınızı dilediğiniz gibi kullanabilirsiniz. Dış politikayla ilgili genel tespitlerle de başlayabilirsiniz derseniz.

Evren Çelik Wiltse: Önce açayım tabii sesimi. Çok teşekkür ediyorum davetiniz için benim içinde hakikaten çok güzel bir davet oldu. Mutlu oldum hem Rabia Hocamla Boğaziçi'nden beraberliğimiz var, aynı okuldanız hem de çeyrek asır yani az buz değil çeyrek asırlık bir süreklilikten bahsediyoruz Işık Üniversitesinin. Bir de küçücük söyleyeyim; ben Boğaziçi'ndeyken Ersin Hoca'nın asistanlığını yapmıştım Ersin Kalaycıoğlu ki daha sonra hocam rektörlükte yaptı. Öyle arada hani doktora sırasında geldiğimizde ziyaret ederdik küçücük. Şunu birkaç noktanın altını çizmek istiyorum. Şimdi Amerikan dış politikası konusunda ben makale olarak değil de daha çok kitap, dergi, ders kitabı vesaire şey yaptım. Böyle adeta sipariş üzerine çalışıyor gibi oluyorum bazen hani ne isterlerse onu yazıyorum. ABD dış politikası, Latin Amerika vesaire konularında daha çok hani ders kitabı olarak yayınlarım oldu. Burada şunu şey yapmaya çalışayım yani ne kadar doktrinler değişse de, hükümetler cumhuriyetçiler, demokratlar değişse de özellikle Wilson'dan itibaren şöyle bir prensibin yerleşmesi var. Demokratik bizim uluslararası ilişkiler derslerinde 'demokratik barış teorisi' dediğimiz yani dünyada demokrasiler baki olursa daha az savaş olur. Bu gerek cumhuriyetçi

olsun gerek demokrat olsun pek çok Amerika'daki dış politika karar alıcısının adeta böyle refleksif olarak ima ettiği bir şey. Çünkü kendi sistemlerini o kadar böyle –herkes tabii kendi sistemini beğenir ama- hani 'Bu işte güçler ayrılığı efendim, federalizm 1700'lerde yaptık, anayasamıza hâlâ devam ediyoruz.' 'Vay, ne güzel bir sistem herkeste bunu yapsa ne kadar güzel olur' diye bunu hakikaten bu siyasi elitlerin neredeyse adeta iman ettiği bir şey." O yüzden mesela baktığımız zaman 2. Dünya Savaşı'ndan sonraki Japonya'ya, Almanya'ya yaptıkları müdahale ve bunları çok başarılı buluyorlar. İşte bakın ne kadar düşmanlarımızı biz demokratikleştirerek en büyük müttefiklerimiz haline getirdik ve burada ama mesela çok büyük taşa vurdukları, duvara çarptıkları örnekler de oldu Irak gibi, Afganistan gibi. Orada da yine prensibi sorgulamıyorlar yani demokratik barış teorisinin geçerli olup olmadığını sorgulamıyorlar. Orada uygulama hatası olarak görülüyor. Biz yanlış örneğe, yanlış 'case'e, yanlış vakaya bunu uygulamaya çalıştık. Bunlar hazır değildi henüz. O yüzden yani bir ülkenin rejiminin ne olduğu Amerikan dış politika yapıcılarının o ülkeye olan tavrını son derece etkiliyor. Yani ben burada son yaklaşık 10 küsur yıldır görebildiğim kadarıyla Türkiye'deki demokratik gerileme Türkiye'nin Amerikan dış politikasındaki o şeyini de geriletıyor, o pozisyonunu da geriletiyor. Fakat ne yapıyoruz biz burada sürekli eski kurumsal ilişkilere 'Efendim, işte kaç küsur yıldır?' '50 küsur yıldır NATO müttefikiyiz' diye onlara tutunmaya çalışıyoruz, ama kurumsal bir şekilde dış politika yapmıyoruz. Şimdi bakın mesela yine G20 toplanacak. Sürekli şöyle bir Mitat Hoca'mın dediği gibi günübürlük bir kriz şeyi 'acaba Birleşmiş Milletler toplantısına gelinecek, acaba Biden'la görüşülebilecek mi?' Şimdi aynı hikâye G20 içinde devam ediyor. 'Acaba Biden'la görüşülebilecek mi?' yani kurumsallıktan tamamen uzaklaşmış bir Türk dış politikası söz konusu. Oysa yani çok büyük bir dış politika böyle günübürlük zirvelerle, 15 dakikalık, 20 dakikalık ayaküstü görüşmelerle halledilebilen bir şey değil. Yani çok ciddi kurumsal, bireysel düzeyden kurumsal düzeye oradan sistematik düzeyde çok ciddi kurumsal ilişkilerin ve ağların var olduğu müddetçe güçlü olan bir şey. Yoksa siz bütün çok uzatmadan şunu söyleyeyim. Kurumsallaşmanın zayıflaması çok ciddi handikap yaratıyor. Çünkü Amerika bu şekilde hareket eden, Amerikan dış politikası bu şekilde çalışan bir sistem değil. Siz oradaki kurumsal bağlarınızı zayıflattıkça ne yapıyorsunuz? O sisteme etki etme gücünüzü azaltıyorsunuz. İkinci söyleyeceğim şey; Yine Mitat Hoca'mın söylediği gibi bu militarizmin, askerinin, silahın dış politikayı domine etmesi bu böyle dipsiz bir kuyu gibi. Militarizm hakikaten toplumsal enerjiyi çekiyor aşağıya. Bakın gene G20 örneğini vereyim yakın zamanda toplanacak. Şimdi burada neydi G20 bir kere? Bir kere iktisadi bir şeydi değil mi? Maliye bakanlarının, ekonomi bakanlarının bir araya geldiği bir şeydi. Şimdi bizde bu konuda karar alıcı kim? Bilmiyoruz. Bakın Amerika'da oradan da başka bir şeye atlayacağım. Neyse atlamayayım, onu söylemeyeyim. G20 iktisadi işbirliği olarak başladı. Ancak daha sonra STK'ların işbirliği mesela ben Ankara'da çalışırken TEPAV son derece aktifti. STK'ların işbirliği olarak çevre konusunda işbirliği, olarak kadın konusunda G20 çok son derece aktif olmaya başladı. Çeşitli böyle daha alt seviyelerde farklı konularda, farklı sektörlerde kurumsallaşarak büyüyen adeta böyle bir yapıya dönüştü. Ama biz ne yapıyoruz? Biz kurumsallıktan ayrılarak giderek böyle tek kişiye, tek ana, tek olaya, tek krize odaklandığımız için bütün bu kurumsal yapılarımızı ne yapıyoruz? Güçlendiremiyoruz o yüzden de oldukça sıkıntı oluyor diye düşünüyorum. Üçüncü ne kadar vaktim kaldı? Var biraz daha vaktim. Tekrar geri demokrasi -kusura bakmayın atlaya hoplaya gidiyoruz ama- demokrasi konusunda mesela 'Bir demokrasi zirvesi toplayacağım,' demişti Biden daha seçilmeden önce. 'Bir demokrasi zirvesi toplayacağım' Şimdi bakın ne yaptı? Afganistan'dan çekildi. Trump'ta Afganistan'dan çekilmek istiyor. Çünkü dış politika yapıcılarında şey şuydu: 20 senedir gittik bu topraklarda bu demokrasi yetişmiyor. Ne yapalım? Kayıplarımız, yaralarımız saralım çıkaralım buradan ve orada hakikaten Biden içinde özellikle şey yani çünkü 2000'lerin başında Afganistan'a savaş konusunda 'evet oyu' vermişti. Fakat daha sonra asker artırımlarını vesaire istememişti. Çünkü kendi büyük oğlu yakın zamanda vefat etti. Büyük oğlu asker yani ve tartışmalarda şey diyor; 'Benim oğlum niye gitsin orada Afganistan'da demokrasi kurmaya, kadın haklarını yerleştirmeye çalışsın?'. Yani şunu

söyleyeyim demokrasi onun için kişisel bir prensip fakat her tarafta da olmayacağını yani realist bir şekilde kabul etmiş vaziyette şimdi böyle bir zirve toplamaya karar vermiş. Bakıyoruz yani tam tabii bu tarz büyük diplomatik işlere son dakikaya kadar kim gelecek, kim gelmeyecek belli değil, ama gelmesi garanti olan mesela Hindistan var, mesela Pakistan var. Hindistan da son dönemde biz demokratikleşme çalışanlarını oldukça üzen vakalardan bir tanesi ama buna rağmen bir şekilde davet edilmiş. Çünkü yine indekslere bakarsanız, uluslararası indekslere bakarsanız. Tamam, genel olarak bir küresel gerileme var. Ama burada ben “freedom house” kullanılıyor, geçerli oluyor. 3 kategori var: özgür demokratik, kısmen özgür, özgür değil. Şimdi Türkiye onlarca yıl boyunca “kısmen özgür” orta kategoride, orta ligde tam demokrasi de değil ama otoriter değil diye devam ederken son yıllarda ligden düştü. Demokrasi olmayan ülkeler ligine düştü! Ve şu anda davetli listesinde yok, ama bakıyorsunuz mesela bizim etrafımızda Gürcistan, Moldova, Ukrayna bunlar davetliler listesinde. Ermenistan davetliler listesinde yani bunlar sıkıntılı konular. Türk dış politikasının hak etmediği sıkıntılı konular ama tabii hani dış politika yapımı çok kısıtlı birkaç ele düştüğü zaman ve kurumsal yapılar tamamen dışlandığı zaman gelinecek yerde burası. Yani siz o daha önce oynadığınız liglerde artık oyun oynayamaz hale geliyorsunuz. Bütün enerjiyi dediğim gibi yine Mitat Hoca'nın da söylediği gibi militarist, asker, savaş vesaire konularına yoğunlaştığı için diğer alanlarda iktisadi kalkınma, gelişme, demokratikleşme, cinsiyet eşitliği, çevre bakım dünyada müthiş bir trend devam ediyor şu anda özellikle fosil enerjisine bağlı kaynaklardan uzaklaşma konusunda haldır haldır. Bu da yine Biden'in ajandasında bu konuda da son söyleyeyim yani bu konularda hiçbir ivme olmaması Türkiye'de ve yahu bu ivmenin yeteri kadar güçlü olmaması bize her zaman klasman düşürüyor Amerikan dış politikasında. Süremi daha fazla aşmadan burada durayım isterseniz.

Rabia Karakaya Polat: Çok teşekkürler Evren Hocam. Yani bazı açılardan bir süreklilik var. Özellikle bu kurumların yıpranması, lider odaklı dış politika, Mitat Hoca'dan onu devam ettirdiniz. Lider odaklı dış politika zaman zaman yürüyebiliyor mesela Trump zamanında bir şekilde kör topal ilişkiler yürüyordu. Ama görünen o ki şu anda öyle değil. İklim değişikliğiyle ilgili bir panel yapacağız. Türkiye bu Paris Antlaşması'nı onayladıktan sonra bu konuda bir ivme olacak mı? Ne olacak? Onu detaylı bir şekilde ileriki aylarda bizde konuşacağız. O zaman ben sözü şimdi Alper Hoca'ya bırakayım. Alper Hocam, sizin de genel değerlendirmeniz veya Avrupa Birliği'yle ilişkiler konusunda görüşlerinizi alabilir miyiz? Buyurun, Sesinizi açar mısınız Alper Hocam? Hâlâ duymuyoruz!

Alper Kaliber: Şimdi açıldı mı?

Rabia Karakaya Polat: Evet evet, çok teşekkürler.

Alper Kaliber: Harika, ben de öncelikle davetiniz için çok teşekkür ediyorum. Üniversitenizin de 25. yılını kutlarım. Benden önceki değerli konuşmacılar tabii benim değinmek istediğim birçok noktaya değinmiş oldular. Özellikle Mitat'ın söyledikleriyle benim söyleyeceklerim arasında yoğun paralellikler var. Söylediği hemen her şeye katılıyorum. Ama ben şu anki hükûmetin dış politikasında da belki bir ayrıma gitmemiz gerektiğini düşünüyorum. Türkiye'nin dış politikası bir anlamda hani popülist dış politikayla uyumlu hale geldi git gide. Zaten literatürde oluşuyor bugünlerde yani bu konuda hani bir popülist dış politikadan söz edebilir miyiz diye. Ama işte Hindistan ve Venezuela gibi özellikle Batı dışı popülist rejimlerle Türk dış politikasındaki popülizmin gittikçe örtüştüğünü görüyoruz. Ashna bakarsanız AKP'nin ilk dönem ilk 10 yılında da popülizm etkisini gösteriyordu, ama orada daha farklı bir bölgesel liderlik anlayışı vardı. Daha doğrusu Avrupa'da dahil birçok bölgeyle aynı anda iletişim kurabilen, işte Doğu ve Batı medeniyetini kendisinde harmanlayabilen ve bildiğiniz gibi geleneksel Kemalist dış politikada eleştiriliyordu

fazlasıyla güvenlik odaklı, Batı merkezci ve askeri jeopolitik odaklı olmakla. Bunları bir anlamda daha farklı bir yaklaşım getirildiği söyleniyordu. O zamanda bir takım işte hani Neo-Osmanlılık gibi gayet muğlak ve gerçeklikle hiçbir şekilde örtüşmeyen bazı hedeflerin ve hayallerin peşinden koşulduğunu söylemiştik. Ama AKP'nin 2. dönemi yani 2011 seçimleri sonrasında başlayan 2013 Gezi Parkı gösterileriyle devam eden ve darbe girişimiyle iyice belirginleşen süreç popülizmin çok daha etkin olduğu, Batı çok merkeziliğin Batı karşıtlığına dönüştüğü bir dönem görmeye başladık. Yani eskiden Batı Türkiye'nin ilişki kurduğu ya da Avrupa diyelim hani ilişki kurduğu bölgelerden biriyken özellikle seçim dönemlerini hatırlayacak olursak ve tabii bu kendisinin 2020 yazındaki Doğu Akdeniz krizinde de gösterdi. Tam anlamıyla bir Batı karşıtı söylem iktidar tarafından yürürlüğe kondu. Buna göre Türkiye'nin Doğu ve Batı medeniyetlerini oluşturması, İslamı ve demokrasiyi islamı ve demokrasiyi buluşturma niteliği de hani varsa böyle bir nitelik bu da unutuldu. Yerine Türkiye'nin yerinin Doğu medeniyeti içinde kesinlikle yer aldığı bunun da "Türkiye'nin ve Türk Müslüman Türk kimliğinin Batılı kimlik karşısında üstünlüğünün moral ve değerler açısından üstünlüğünü" vurgulayan bir dış politik söyleme geçtik. Popülizmin etkisi gittikçe bu dönem içinde iyice kendini göstermeye başladı. Bunun bir tezahürü -Mitat da söyledi- hariciyenin dış politika yani dışişleri bakanlığının marjinalleştirilmesi oldu. Aynı süreci mesela Hindistan'da da görüyoruz, Venezuela'da da görüyoruz. Dışişleri bakanlığı bürokrasisi eski rejimin temsilcileri olarak görülüyor. Yani hatırlayın Erdoğan'ın işte 'Monşerler, bunlar kendi değerlerine ve milletine yabancı kişiler!' söylemlerini. Dolayısıyla bir yandan Türkiye'nin 150-200 yıllık hariciye geleneği bir kurum kırımına uğratılırken bir yandan da dış politika gittikçe artan bir süreçte merkezileşti ve tek elden yürütülen bir duruma geldi. Dolayısıyla burada aslında bir şeffaflık ve bir bilgi eksikliği sorunu da var. Yani bugün biz dış politika analiz etmeye çalışıyoruz, ama bu işimiz aslında son derece zor. Zira o kadar az bilgi var ki, o kadar az veri var ki elimizde çünkü herhangi bir politikanın nasıl oluşturulduğu, ne gibi saiklerle oluşturulduğu konusunda bir bilgimiz yok ve yapısal bir bakış yok. Erdoğan kendisi gibi böyle telefon açıp, 'Hadi şu işi bir halledelim, ağabey,' diyebileceği bazı liderler vardı mesela Trump. Böyle çalışmayı seviyor, ama örneğin Biden yönetimi böyle bir yönetim değil, Avrupa Birliği böyle bir yer değil. Yani belki bunu otokratik Rus rejimiyle bir noktaya kadar yapabilirsiniz. Ama orada da Putin'i sınırlayan -Mitat Hoca daha iyi bilecektir- birçok farklı faktör var. Dolayısıyla şeffaflık sorunu var, bilgi azlığı, veri azlığı sorunu var ve hangi politikanın neden, nasıl formüle edildiğini hiçbir şekilde bilmiyoruz. Gündelik tepkilerin çoğu zaman Türk dış siyasetini belirler hale geldiğini görüyoruz. Aynı zamanda bu dış politikanın her meselesinin bir milli, bir varoluş, bir beka sorunu olarak hükümet tarafından dile getirildiğini de görüyoruz. Bu da aslında Türkiye'nin halen OHAL rejiminden çıkamadığını gösteriyor bana göre. Zaten bu Avrupa Birliğinin çok yeni açıklanan raporunda da var. Yani OHAL belki Türkiye'de olağanüstü hal iç yani resmi olarak kalktı, ama hükümetin olağanüstü yetkileri birçok alanda sürüyor. Bildiğiniz gibi birçok OHAL kararlarının geçerliliği de uzatılmış durumda. Şimdi bu rejim her meseleyi bir güvenlik, bir varoluş konusu haline getiriyor. Bilhassa kendisi güvensizlik içinde hissettiği için yapıyor bunu. Dolayısıyla bu tür rejimlerin olağanüstü hal rejimlerinin kendilerini sürdürebilmeleri için bir anlamda topluma bakın oradan, buradan, şuradan her yerden birtakım tehditlerle karşı karşıyayız ve burada güçlü, verimli, bir hükümet gerekiyor. Bizim bunları yapmamız gerekiyor. Mesaj bu dolayısıyla bu hani bir anlamda bitmeyen olağanüstü hal rejiminin aslında dış politikada da kendisini gösterdiğini görüyoruz. Nitekim parlamentonun bu rejim içinde sadece iç siyaseti değil dış politikada da hiçbir denetim yetkisi ve gücü kalmadı. Şimdi öyle anlaşılıyor ki hükümet kuzey Irak'taki ve kuzey Suriye'deki varlığını 2 yıl daha devam ettirmek istiyor. Bunun için bir tezkere getiriyor. Bugün muhalefet liderleri HDP dışında tabii CHP ve İyi Partiyi kastediyorum. Eleştirileri olmakla birlikte bu tezkereleri onaylayacaklarını açıkladılar. Bu muhalefet açısından gerçekten büyük bir talihsizlik ve geri adımdır. Zira burada yeni askeri hamleler, "yeni operasyonlar" Türkiye'nin daha fazla güvenlikçi bir iklimde kalmasını sağlayacak ve bu tür ortamlar demokratik

muhalefete değil daha çok otoriter hükûmetlere yarar. Ve ayrıca Türkiye buralarda olmakla varlığını Irak'tan Suriye'ye, Libya'ya hem kendi askeri kuvvetleriyle hem de paralı askerler yoluyla burada olmayı sürdürmekle ne kadar kazançlı bence bu son derece sorulması gereken önemli bir soru. Avrupa Birliği'ne 2. kısımda geçeyim. Bir de son olarak şuna değinmek istiyorum. Mitat Hoca yine bahsetti. Dış politika iç politika muğlaklığından bunun tabii önemli bir nedeni hükûmetin dış politik meseleleri iç siyasette hem muhalefete gayrimeşruluğunu ilan etmek hem de kendi siyasetlerini ve kendi gücünü meşrulaştırmak için kullanması. Ama Türkiye bugünkü aklıyla Irak ve Suriye özellikle Suriye'de girdiği bataklıktan kurtulamayacakmış gibi gözüküyor. Burada Amerika ve Rusya'yı aynı anda idare etme politikasının sonuna gelmiş gibi gözüküyor. Türkiye'nin burada temel bir zihniyet değişikliğine gitmesi lazım ama bunu ne hükûmetin ne de muhalefetin üstlenebileceği konusunda derin şüphelerim var. O da Rusya ve Amerika gibi aslında bölge dışı aktörlerle çalışmak yerine Suriye yönetimi ne kadar sorunlu, antidemokratik ve kendi halkı üzerinde baskıcı olursa olsun tabii buradaki eleştiriyi hiç kaybetmeden Suriye yönetimiyle ve daha önemlisi Kürtlerle çalışma yolunu bulmak zorunda. Türkiye'nin iç barışı içinde bu çok önemli. Kürt sorunu artık sadece bir iç sorun değil. Türkiye'nin dış politikasını istikrarsızlaştıran bir bölgesel sorun ve Türkiye bunu bu hale getirdi. Dolayısıyla bizim Suriye ve Irak'taki Kürtleri bir tehdit olarak değil, işbirliği yaparak hem Türkiye içindeki iç barışa hem de bölgesel barışa hizmet edecek şekilde eğer kırmızı çizgileriniz varsa bunu da demokratik müzakereler yoluyla karşınızdakiyle konuşarak çözümlenmesi gerekiyor. Şimdilik burada bırakayım, süremi de doldurdum sanırım, teşekkür ederim.

Rabia Karakaya Polat: Çok teşekkürler Alper Hocam. Sizin uzmanlık alanlarınızdan biri güvenikleştirme teorisi biraz oralara da dokundurduz aslında. Son söylediğiniz konu bir soru olarak da iletildi. Yani içeride muhalefetin tezkerelerle ilgili tutumu ve genel olarak dış politika konusu gelince böyle eleştirilerin ortadan kalkması meselesi ona belki sonra soru-cevapta tekrar geliriz. O zaman ben başa döneyim Mitat Hocam Türkiye-Rusya ilişkilerine 2. turda gireceğim demiştiniz. Buyurun,

Mitat Çelikipala: Evet, yani bu genel çerçevede aslında oturdu. Kabaca baktığımızda Türk dış politikasının sınırlılıkları ve çerçevesi son 15 yılı konuşuyoruz genel içerisinde farklı bir zemine doğru kaymış vaziyette. Şimdi bu zemin içerisinde son dönemde en çok öne çıkartılan ve bir uzlaş, bir hani karşılıklı anlayışın hâkim olduğu var sayılan ilişkiler Türk-Rus ilişkileri olarak gözüküyor. Ama bunu şöyle düşünmek lazım. Bu çok asimetrik bir ilişki yani hem ekonomik hem siyasi hem askeri boyutları, güvenlik boyutları dikkate alındığında Türk-Rus ilişkilerinin belki de vurgulanması gereken en önemli şey çerçevesinin asimetrik olması. Neyi kastediyorum? Örneğin ticari açıdan baktığımızda bu Türkiye'nin aleyhinde bir ticaret dengesi. Siyasi ilişkilere baktığımızda siyasi olarak Türkiye tarihsel olarak ister imparatorluk dönemlerinde olsun, ister ne diyelim Sovyetler Birliği döneminde olsun, ister Soğuk Savaş sonrasında olsun Rusya'yla ilişkilerini hem bir Batılı aktör olarak tanımlamış. Batı dengesi içerisinde oynamış bir aktör yani Rusya'yı bir araç olarak kullandığında güvenliği açısından hep tersten kullanmış bu asimetrik ilişkide. Ama son dönemdeki dengesiz ilişkilerde hem Amerika'yla hem Avrupa Birliğiyle dikkate aldığımızda Rusya'yı bu anlamda kefedeki dengeleyici gibi belirlemiyor. Bunun da çok temel bir sebebi var. Tarihsel bir güvensizlik bunlardan bir tanesi, bir tanesi ortak vizyon ve çıkarların olmaması yani 2 taraf geleceğe yönelik hem küresel anlamda ortak bir vizyonla hareket eden bir iki aktör değil maalesef. Bunları biraz sonra açmaya çalışırım. Dolayısıyla konular ve ilişkiler tamamlayıcı değil. Bu asimetrik ilişkiyi tetikleyen bir yapılanma ve o yüzden sürekli olarak geliştiğini varsaydığımız Türk-Rus ilişkilerinde biz hep Türk-Rus ilişkilerinin sınırı nereden geçer sorusuna cevap aramaya çalışıyoruz. Bu akademik anlamda da çok aranan bir cevap, siyasi açıdan da böyle. ya da ne bileyim sosyal medyada, gazetelerde, popüler alanda da en çok konuşulan konulardan bir tanesi. Bunun birkaç tane sebebi var: Bir tanesi biraz evvelki konuşmalarda üzerinde duruldu. İki otoriter yapı, iki otoriter lider

arasındaki ilişkilerden bahsediyoruz, ama Rusya çok farklı bir yapı, Türkiye siyasal olarak çok farklı bir yapı. Dolayısıyla liderlerin ağırlıkları ve liderlerin sonuç alma kapasiteleri bütüncül yapıyı düşündüğümüzde çok da birbirine benzemiyor. Bu benzersizlikle birlikte yarattığı bir takım sorunlar var. Evet, son 10-12 yıla baktığımızda ister Erdoğan, ister Putin sorun başlıkları gündeme geldiğinde son dakikada kararı etkileyebilen ve birtakım uzlaşılara giden iki lider olarak gözüküyor. Ama buradaki en büyük sorun bu kararın alınmasının arkasındaki saiklerin ne olduğunu bilmememiz. Yani ikili ilişkilerde bir şeffaflık yok! Ve bu şeffaflık ve devamlılığın olmaması Türk-Rus ilişkilerinin en büyük sorunu başlıklarından bir tanesi. İkincisi, bu kadar çok liderlere gidip alt kademedeki ilişkilerin kurulamaması ve güvensizliği dikkate aldığımızda Türk-Rus ilişkileri bir türlü kurumsallaşamamış ilişkiler. Yüksek düzeyli iş birliği konseyi gibi yapılanmalar var. Onun altında 2-3 ayrı kanal çalışıyormuş gibi gözüküyor, ama dikkat ederseniz bu birimler, bu kurumlar, yapılar birbirleriyle ilişkilerinde çözüm üretip yeni vizyon alanları, yeni iş alanları açmıyorlar daha çok sorunlara takılıyorlar ve bu sorunların çözümünde her seferinde liderlere ihtiyaç oluyor ve liderlerin uzlaşılarda ne türlü etkiler yarattığı olumlu-olumsuz olup olmadığı konusunda mesela benim büyük soru işaretlerim olduğunu söyleyebilirim. Sorulursa belki tartışırız burada. Dediğim gibi konular ve ilişkiler tamamlayıcı değil, ortak bir vizyon ve çıkar yok. Yani şöyle bakalım Türkiye tüm sorunlu ilişkilerine rağmen hem Amerika'yla güvenlik anlamında hem AB'yle siyasi demokratikleşme süreçleri diye baktığımızda 90-91'den itibaren yani Soğuk Savaş'ın bitiminden itibaren belli konularda işbirliği alanları bulup, kurumsal yapılarla dönüşümler yaratmış bir aktördür. Mesela Türkiye'yle Rusya'nın bir şekilde tasarladıkları, dizayn etmeye çalıştıkları herhangi bir bölge yok. İster Karadeniz bölgesini düşünün, ister Kafkasya'yı düşünün, ister Ortadoğu'yu, ister Doğu Akdeniz'i ya da Afrika'nın kuzeyini düşünün. Dolayısıyla dünyaya ve yakın çevrelerine ortak bakış açısıyla, benzer gözlüklerle bakmayan iki aktörün ilişkileri de çok sınırlı ve palyatif ilişkiler oluyor. Sorun ve sorunlara yönelik ilişkilerden bahsediyoruz. Burada örneklerle tamamlamaya çalışayım isterseniz birkaç başlıkta. Bir tanesi örneğin Ukrayna-Türkiye ilişkileri, Rusya-Ukrayna ilişkileri ya da Karadeniz güvenliği söylemi. Dikkat ederseniz uzunca bir süre Türkiye bu anlamda Karadeniz'de ötekileştirildi. Batılı müttefiklerini sorguladığı bir ortak oldu. Bu sorgulama ve pozisyona rağmen örneğin bölgesel sahiplik gibi birtakım söylemlerle hareket eden Türkiye, Rusya'yla Karadeniz'de bir ortak bir güvenlik alanı maalesef yaratamadı. Sonuçları rekabete dönüştü. Bu rekabet içerisinde Türkiye Karadeniz söz konusu olduğunda bir NATO üyesi olarak hareket ediyor sürekli olarak. NATO'yla tüm sorunlarına rağmen ama diğer taraftan örneğin Ege'ye ve başka sorunlara döndüğünüzde S-400 alalım, kendi güvenliğimizi sağlayalım gibi birbiriyle çatışan, çelişen söylemler geliştirmeye başlıyor. Rusya gibi aktörlerde bunu tartışıyorlar ya da işbirliği kuruyoruz S-400 güvenlik alanları yaratıyoruz diyorsunuz. Dönüyorsunuz Ukrayna'yla askeri işbirliği anlaşması imzalayıp Ukrayna'ya drone sağlıyorsunuz. Ukraynalılar da o droneleri işte ne diyelim Ukrayna'nın doğusunda bağımsızlık elde etmeye çalışan aktörlere karşı bir güvenlik mekanizması olarak kullanıyor. İşbirliği yaptığımız Rusya sizi uyarıyor. Bunlar çok enteresan ilişkiler ve karmaşık bağlar ya da biraz daha doğuya doğru kayarsak Azerbaycan- Ermenistan meselesine baktığımızda Karabağ sorununa baktığımızda iki taraf kâğıt üzerinde uzlaşmış gibi gözüküyor ama rekabeti sahada artık yüz yüze getirmiş iki aktöre dönüşmüş vaziyette. Örneğin Karabağ'ın geleceği söz konusu olduğunda ya da Azerbaycan-Türkiye ilişkileri, Azerbaycan-Ermenistan, Azerbaycan-Rusya ilişkileri nasıl şekillenecek önümüzdeki dönemde göreceğiz? Son dönemde İran'da yaşananlara da baktığımızda örneğin bu anlamda mesela Türkiye Kafkasya'da benzer bir vizyonla yeni bir Kafkasya inşa etmeye çalışmıyorlar. Her ikisi de kendi Kafkasya'sını oluşturmaya çalışıyor. Mesela bununda önümüzdeki dönemde çatışmaya yol açmamasını beklemek birazcık hani iyi niyetli olmaktan geçiyor. Ya da farklı bir alana atlayın. Suriye ya da Libya diye konuşalım. İşte biraz evvel burada sorulmuş sorulardan da var. İdris'in sorusuyla da bağlantılı örneğin Türkiye Suriye'deki gelişmeler söz konusu olduğunda Irak'taki biraz evvel Alper bahsetti. Bir Kürt ekseni, bir Kürt bantı

oluşacaksa ya da farklı unsurlarla terör bağlantılarını kurduğumuzda birbirine hiç benzemeyen çıkarlar için itişiyorlar. Medyaya çok yansıtılmıyor ya da Türkiye'den çok yüksek ses çıkmıyor ama örneğin Rusya'nın yürüttüğü operasyonlar artan biçimde inceleniyor ve yayınlanıyor. Türkiye'nin çıkarlarını ve beklentilerini sarsıyor. Dolayısıyla İdris'in sorduğu çerçevede eğer meclisten bir karar çıkıp Türkiye bir askeri operasyon düzenlediğinde bunun sonuçlarının ne olacağını bilmiyoruz. Mesela çok ağır sonuçlarla karşılaşabilir Türkiye. Bu anlamda seçimlere giderken hani askeri operasyon demek seçimlerde de başarı ve kazanç anlamına gelmez her zaman. Bazen çok risklidir. O yüzden diplomasiyle oynamak gerekir. Askeri alana girdiğinizde enteresan süreçlerle karşılaşabilirsiniz. Mesela Suriye konusunda, Irak konusunda, PYD konusunda, PKK konusunda, Libya konusunda Türkiye ile Rusya neredeyse yüz üzerinden baktığınızda 30-35 uzlaşıyorlar. Bu 2000 aynı uçak düşürme olayındaki dönemi hatırlatan bir sürece doğru sanki bizi sürüklüyormuş gibi geliyor. Bundan çıktığımızda Türk-Rus ilişkilerini bu çerçevede anlamak istiyorsak yine döneceğiz Avrupa Birliği ve AB'yle ilişkilerine bakacağız. Yani Türk-Rus ilişkileri benim genel argümanım budur. Hiçbir zaman ikili ilişkiler olarak okunamaz. Eğer Türkiye'yi geleneksel Batı ittifakı içindeki dengeler, küresel gelişmeler çerçevesindeki hareket tarzlarını dikkate almadan değerlendirirseniz Türk-Rus ilişkilerini yanlış yerde okursunuz. Bu anlamda da Türkiye'yi yanlış alana çekersiniz. Herhalde bizim son dönemde Türk-Rus ilişkilerinde yaşadığımız en büyük sıkıntı bu. Batılı müttefiklerimizin de bu argümanları satın almamasının ve sonuç yaratmamasının sebeplerinden bir tanesi o. Yabancılaşmayla bizi bir noktaya taşımış vaziyette. Burada Evren'e pas ataraktan bitirmiş olayım. Türk-Amerikan ilişkilerinin ana parametresini belirleyen, bizi zorlu bir döneme sokan güvenlik çıkarlarımıza da zarar veren en önemli sorun Türkiye'nin Rusya'yla ilişkilerini doğru biçimde tanımlamamış olması, hedeflerini ortaya koymamış olması ve ortak çıkar alanlarını belirlememiş olması. Bu ilişkiler bu anlamda bence çok sınırlı ilişkiler olarak önümüzdeki dönemde canımızı sıkacak. Umuyorum da Suriye'deki gelişmeler Türk-Rus ilişkilerinde büyük bir yeni kırılmaya sebep olmaz. Çünkü bu kırılma söz konusu olduğunda Türkiye'nin dönüp işbirliği yapabilecek Batılı müttefikleri de olmayacak. Amerikan-Türk ilişkileri, AB-Türk ilişkileri bu anlamda çok zorlu bir döneme doğru geçiyor. Önümüzdeki seçimlere kadar yani 2023'te olacağına bu Türkiye'nin geriye bakalım 5 yıldaki karmaşadan daha zor bir döneme doğru geçeceğini ben düşünüyorum ve böyle de bitireyim Rabia Hocam sonrasında soru-cevap olursa açmaya çalışırım.

Rabia Karakaya Polat: Çok teşekkürler Mitat Hocam. Evet, güzel bir yerde bıraktınız. Özellikle bu güvenlik ve işte S-400, F-35, F-16 havalarda uçuşuyor bunlar. Orada akla şu geliyor. Yani Türkiye acaba iki tarafı birbirine karşı oynatarak pazarlık gücünü mü arttırmaya çalışıyor? Yoksa gerçekten ortada bir tutarsızlık mı var? Evren Hocam, Amerika'dan nasıl görünüyor? Ve Türkiye burada bir şeyler kazanmaya çalışırken S-400'ler üzerinden stratejik bir müttefikini kayıp mı ediyor? Ne dersiniz?

Evren Çelik Wiltse: Daha çok ikincisi Rabia Hocam vahim görünüyor. Şunu söyleyeyim. Mitat Hoca'ma çok teşekkürler. Yakın zamanda NATO'da bulunan Rus temsilcileri biliyorsunuz ihraç edildi ajanlık yaptıkları için. Zaten Obama döneminden beri son derece gerginleşen Rus-Amerikan ilişkileri var. Yirmişer yirmişer, otuzar otuzar birbirlerinin diplomatlarını sınır dışı ediyorlar. Yani o yüzden böyle şey gibi bakmamak lazım. Biz iki tane esnaf var. Hangisinden gidip alışveriş yapsak, birini öbürüne kırdırırım daha ucuza yani bornoz almıyoruz ki Rabia Hocam yani bu o kadar şey bir şey ki yani onu ona oynamak yani hakikaten dış politikanın hani bu seviyeye düşmesi bile bence Türkiye için çok acıklı bir şey. Ve Rusya'yla olan gerilimi söyleyeyim. Burada senato iki her iki partinin de yer aldığı eşit oranda yer aldığı bir komisyon kuruldu 2016 seçimlerini araştırmak için ve o seçimlerde siber saldırılar olduğu Rusya'nın Amerika'daki seçimlere müdahale etmeye çalıştığını bazı yerlerde ettiğini fakat işte sonuçta gene şey yaptılar değiştiremedi vesaire dediler ama orada çok ciddi çekinceler var. Çünkü biliyorsunuz buradaki bu eyalet sistemi vesaire "swing state"

dedikleri ara eyaletlerde yani çok küçük oy farklarıyla çünkü o eyaleti alan silme çıkarıyor, o eyaletteki bütün şeyleri electorların oylarını. O yüzden siyasi gerilim hat safhada şu anda. Kılıçlar çekilmiş vaziyette, sürekli diplomatlar sınır dışı ediliyor. NATO'daki yıllardır duran NATO'daki Rus temsilcileri sınır dışı edildi. Yani şimdi siz Mitat Hoca'mın dediği gibi Karadeniz'de NATO'cusunuz efendim, Ege'de biz bağımsızız! Hani böyle tutarsızlıklar hakikaten hiç başarılı bir dış politikayla bağdaşmıyor. F-35'lerde şunu söyleyeyim. Şimdi yeni nesil bir silah icat edilmiş, yeni nesil uçaklar icat edilmiş ve Türkiye buna şey gibi 'Efendim parasını verdik vermiyorlar.' Hani o kadar sık bir düzeyde devam ediyor ki konuşma. Burada şu vardı. Türkiye bu üretim sürecinin bir parçasıydı. Siz o üretim zincirinin bir parçası olduğunuzda o teknolojiyi öğreniyorsunuz. Ve yüksek teknoloji mal üretiyorsunuz ve bunu satarken de dünya kadar kâr elde edecektiniz. Yani oradaki kaybımız sadece 60 tane, 80 tane, 100 tane F-35'in Türkiye'ye gelmemesi değil. Oradaki bütün üretim bandından, teknoloji paylaşımından oradan elde edeceğimiz gelirden ve alacağımız teknolojik araştırma, geliştirme know-how her şeyden mahrum kaldık ve kalıyoruz. Bunun yerine efendime söyleyeyim böyle şey tüccar gibi açığöz tüccar gibi 'onu vermeyin bunu verin.' Zaten dünya kadar yaptırım Türkiye'nin üzerinde var. Türkiye'nin savunma kurumlarının üzerindeki bu yaptırımlar hâlâ duruyor. O yüzden ben oradaki bir açılımı özellikle hâlâ Rusya'yla desteğe devam ettikten sonra bu konuda herhangi bir açılım olabileceğini hiç zannetmiyorum. Burada şuna getirmek istiyorum ben. Yani hocalarımız bu savaş, askeri müdahale, tezkere konularını bende son derece daha vakıflar. Ben para konusunda konuşmak istiyorum. Yani Türkiye'nin gerilediği sürece baktığımız zaman cari açık korkunç. Bakın bunu söylediğimiz zaman dolar 9.3'lere vurdu, 8. bir şeydi. Ben şakayla karışık şey diyorum. Uçağa biniyorum dolar başka bir şey, uçaktan inmişim zenginleşmişim. Yani Amerika'dan Türkiye'ye uçarken bile doların fiyatı değişiyor. Yani o kadar bunlar hakikaten iç karartıcı gerçeklikler. Şimdi bakıyorsunuz hakikaten iktisadi açıdan Türkiye son derece büyük çıkmaza girmiş vaziyette. Borçlanma hat safhada ve bu borçlanmanın %50'sinden fazlası kamu bankaları bunu sırtlamış vaziyette. Şu anda Amerika'da bir dava devam ediyor. Türkiye'deki kamu bankaları çok büyük cezalar alabilir. Onu bastırıyordu tek bire bir ilişkiler sebebiyle Trump döneminde Türkiye hükûmeti. Ama bu artık bu dava devam edecek yani iktisadi açıdan borca dayalı, krediye dayalı hormonlu bir şekilde büyüme modeli artık tıkanmış vaziyette. Bunu Türkiye'deki iktisadi yapıya olan güvensizliği zaten doların gözümüzü açıp kapattığımızda fırlamasından bunu anlıyoruz. İkinci önemli sıkıntı bu kadar fazla sadece drone vesaire yaparak ekonominizi dönüştüremiyorsunuz. Genel olarak Türkiye'nin ihraç kalemleri son derece primitif kalemler. Primitif kalemler nedir? Doğal kaynaklar veya çok az işlenmiş ürünler teknolojik oranı yüksek teknoloji ürünleri üretmiyoruz, satamıyoruz ve şunu söyleyeyim hakikaten bu alanda, iktisadi alanda yumuşak güç dediğimiz alanlarda o kadar fazla şey kaybetti ki Türkiye. Şunu söyleyeyim beraber başlamıştık 50'lere, 60'lara başladığımız zaman Güney Kore'yle beraber başlamıştık. Bakın burada Birleşmiş Milletler toplandığında Türkiye'deki gündemi takip ediyorum ben. 'Efendim, görüşebilecek mi, bir açılım yapabilecek mi Türkiye?' O toplantıda bir pop grubu Güney Koreli bir pop grubu, pop şarkı işte oğlanlar söylediler. Ortalık yıkıldı. Bütün dünya ve bunların sponsoruyla Hyundai' ydi. Bundan büyük bir yumuşak güç gösterisi olamaz. Bütün dünyanın gözü Birleşmiş Milletler'in üzerindeyken bu 7-8 tane genç çocuk hoptadılar, zıpladılar, dans ettiler ve efendime söyleyeyim o arada da sürekli Güney Kore Güney Kore geçti. Ve bunların bütün sponsoru da Güney Koreli bir otomotiv firmasıydı. Hani bizim kaçırdığımız yani burada Irak'a bilmem nereye, Suriye'ye iktisatçılar hep şey derler; 'bu neye mal oluyor bize?' İşte bu bunlara mal oluyor. Yani sürekli asker, güvenlik, militarist konulara yoğunlaştığı zaman dış politika ve genel olarak Türkiye'deki politika bu krizlere endekslendiğinde biz yaşam kalitemizden vazgeçmiş oluyoruz. Hakikaten bu benim için hani çok üzücü bunlardan bahsetmek ama orada inanın ben yani son derece özenerek seyrettim. Müthiş bir başarı elde etti Güney Kore bizde efendime söyleyeyim nitekim de konuşmadı. Yani Biden'la bir ayaküstü bir konuşma bile olmadı Birleşmiş Milletler Toplantısında. Şimdi aynı o zihniyetle, o mantaliteyle

G20'nin arkasındayız. Fakat yine dediğim gibi bu silahlar veya işte refah konusunda “guns and battle” dediğimiz o ikili dilemmada Türkiye uzun zamandır böyle çok kısa vadeli militarist politikalarla başarı elde etmeye çalışıyor. Ama bunun “opportunity cost” evet iktisadi o deyim buldum. Bunun bize fırsat maliyeti çok yüksek. Çünkü bütün diğer sektörlerdeki enerjiyi emen adeta bir dipsiz kuyu!

Rabia Karakaya Polat: Evren Hocam çok teşekkürler. Hem bu politikanın fırsat maliyetinden bahsettiğiniz için hem de yumuşak güç kavramına hiç değinmemiştik. Onu gündeme getirmiş oldunuz. Sizin söyledikleriniz aslında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın son ifadesini teyit ediyor. Amerika'daki son ziyaretinden dönerken şöyle demişti; 'İki NATO ülkesi olarak şu andaki gidiş pek hayra alamet değil.' Öyle görünüyor gerçekten. Alper Hocam, son turda size dönelim o zaman.

Alper Kaliber: Teşekkürler sağ olun. Şimdi ben şununla başlamak istiyorum. Özellikle Biden yönetimiyle gittikçe artan bir ivmeyle dünyanın yeni bir kutuplaşmaya sürüklendiğini düşünüyorum. Bir kere Biden'ın görüldüğü kadar liberal olduğunu filan da zannetmiyorum. Birçok konuda Trump politikalarını sürdürdüğünü de görüyoruz. Yani özellikle dış politikadan dış politikada birçok alanda aslında Trump politikalarını tümüyle farklılaştırdığını, örneğin Çin konusundaki soğuk savaş, ticaret savaşları, Rusya politikaları. Rusya'da belki biraz farklı ama genel olarak dış politikada Biden'ın Trump çizgisini devam ettirdiğini düşünüyorum. Dünya aslına bakarsanız, evet, yeni bir kutuplaşmaya sürükleniyor. Bu da demokrasiler ve otokrasiler kutuplaşması ve bizlerde bunu bir anlamda gittikçe hissediyoruz. Sizin de Rabia Hocam hani örnek, referans verdiğiniz Mediascoptaki Avrupa Günlüğü programında ben sık sık değişik meselelerle bunu bu karşıma çıkıyor. Bir anlamda işte bir yanda ABD ve Batı demokrasileri bir yanda Çin ve Rusya gibi otokratik rejimler ve bir yanda da hani Türkiye gibi sürekli savrulan ne olduğu belli olmayan hibrit rejimler ve Türkiye gibi ülkelerden de aslında safını seçmesi bekleniyor. Yani demokrasilerin yanında mısınız, otokrasilerin yanında mısınız? Dolayısıyla Türkiye'nin gerek S-400'ler konusunda yaptığı seçimler gerekse Suriye'de zaman zaman ve başka yerlerde Rusya'yla işbirliğine giriyor gibi olması tabii bu kutuplaşma çizgisi içinde demokrasi kutbunu oldukça rahatsız ediyor. O nedenle Türkiye üzerindeki ekonomik ve politik baskıların artacağını düşünüyorum. Tabii bugün demokrasi kutbunu oluşturan ülkeler geçmişte ne kadar demokratikti orası da tartışılır. Yani ABD bütün 60'ları ve 70'leri Vietnam'dan Dominik Cumhuriyeti'ne kadar, Nikaragua'dan Şili'ye kadar, Endonezya'ya kadar kanlı darbeler yapmakla ve sağcı milisler beslemekle geçirdi. Ve buradaki birçok ülkedeki demokratik rejimleri yıkararak üstelik bunu yaptı. Dolayısıyla bu eleştirel bakışı hiçbir zaman kaybetmemek gerekiyor. Ama şu an içinde olduğumuz dünyada Türkiye'nin bu otokrasiler, demokrasiler kutuplaşmasında ve “yarışmasında” diyeyim, belli bir safta yer almaya itildiğini görüyorum. Şimdi Avrupa Birliği meselesine gelelim. Tabii ki bütün sorunlarına rağmen Türkiye'nin demokrasi kampında olması hayat memmat meselesi öbür türlü biz bu tür webinarları bile yapamayacak hale gelebiliriz. Şimdi Avrupa Birliği bildiğiniz gibi komisyon Avrupa Birliğinin yürütme organı Türkiye ülke raporuna çıktı aslında diğer aday ülkeleri de içine alan bir rapordur bu. 1998'den 2016 yılına kadar ilerleme raporu olarak bildiğiniz gibi bu adlandırılıyordu sonra ülke raporu oldu. Şimdi burada Avrupa Birliği tabii Türkiye'yi büyük ölçüde eleştiriyor. Bunların neler olduğunu zaten hani tahmin edebilirsiniz. Bizim de eleştirdiğimiz, günlük hayatta siyasal gündemde sıkça karşımıza çıkan hususlar örneğin etkili denge ve denetleme sistemlerinin yok edilmesi, örneğin yargı bağımsızlığının ortadan kalkması, demokratik kurumların kuvvet ayrılığının artık işlemiyor olması. Bunun dışında bu raporda örneğin muhalefet liderlerinin muhalefetin hedef alınması da konu ediliyor. Sivil toplum aleyhine siyasal hayatın gittikçe daraltıldığı sivil toplum üzerine baskılar yapıldığından da söz ediliyor. Doğu Akdeniz ayağı var tabii ki buna dilerseniz ayrıca değiniriz. AB ve Türk dış politikasının gittikçe artan oranla kesişmediği vurgulanıyor. Hatta sanırım bir de bilgi verilmiş. Türkiye ve AB dış politikaları %14 oranında örtüşüyor diye bu tabii 2000'li yılların

ortalarda filan %60-70'lerde idi. Onu da söyleyeyim. Tabii Osman Kavala ve Selahattin Demirtaş davalarına ismen atıfta bulunuluyor. Bildiğiniz gibi on büyükelçi bunlardan yedisi Avrupa Konseyi üyesi ülkelerdendi. Artı iki gözlemci ülke Amerika, Kanada ve Yeni Zelanda Büyükelçileri bir açıklama yaptılar. Türkiye'yi İnsan Hakları Mahkemesinin kararına uymaya ve Kavala'yı derhal serbest bırakmaya çağırdılar. Bu Ankara'da bir öfke dalgası yarattı. Ama şimdi bakın Türkiye'nin getirildiği hal bence bu davayla çok daha gün ışığına çıkmış oldu. Türkiye Avrupa Konseyinin 1949'daki kurucu ülkelerinden biri ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin ulus üstü yargılama yetkisini tanıyalı 30 yıldan fazla oldu ve gene Türkiye kabul ettiği bir yasayla Anayasası'nın daha doğrusu 90. Maddesiyle "Uluslararası anlaşmalar, sözleşmeler ve kararlar Türk yasalarıyla çeliştiğinde uluslararası anlaşmalar geçerli olacaktır." maddesini kabul etti. Şimdi hükûmetin bu büyükelçiler açıklamasına ve daha sonra Avrupa Birliği raporuna verdiği tepkide ortak yanlar var. Örneğin yargı bağımsızlığı özellikle buna müdahale edildiği söyleniyor. Şimdi yani Türkiye'de davaların talimatla açıldığını, cezaların yukarıdan talimatla verildiğini hepimiz biliyoruz. Artık açık konuşmanın zamanı geldi. Osman Kavala'yı beraat ettiren mahkeme heyeti aynı akşam ceza yağdırdı. Yani dava alındı, başka bir yere taşındı, başka davalar açıldı. Selahattin Demirtaş'ta da aynısı yapıldı. Aynı suçtan iki ayrı dava açıldı. "AİHM'in kararı şu davayla ilgilidir. Biz yeni bir dava açtık." dendi. Yani sürekli bir arkadan dolanma, sürekli AİHM'i tabiri caizse "hiç umursamama, takmama" ve bütün uyarılara rağmen bizzat kendi anayasasını çiğner şekilde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin kararlarını uygulamama politikası var. Bunun elçiler tarafından eleştirilmesini ben aslında çok yadırgamıyorum. Zira Avrupa Konseyi Bakanlar Kurulu ki muhtemelen Kasım ayındaki toplantısında Türkiye konusunda çok olumsuz yani ihlal prosedürünü başlatacak. Burada zaten bildiğiniz gibi 47 ülkenin büyükelçilerinden oluşuyor bu Bakanlar Kurulu. Türkiye buna benzer kararlarla daha önce çok karşılaştı, çok uyarılar yapıldı. Bugün Rıza Türmen yazmış. Yani bunlar starsbook pardon söyleyemiyorum bunu bir türlü anladınız. Oralarda bu kararlar verildiğinde sorun değil, açıklama yapıldığında sorun değil Ankara'da yapıldığında mı sorun? diye soruyordu. Yani dolayısıyla eğer siz Bakanlar Konseyinin bugüne kadar yaptığı hiçbir uyarıyı dikkate almazsanız. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin kararlarını doğrudan uygulamazsanız hele bir de 'sizde uygulamıyorsunuz ne var yani?' pişkinliğiyle cevap verirseniz. Bu türlü baskılara maruz kalırsınız. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinde davalar devletler aleyhine açılır. Dolayısıyla bu kararların yerine getirecek olanlarda devletlerdir. Eğer ama Türkiye gerçekten yargı bağımsızlığına sahip olabilseydi, gerçekten kendi kararlarını veren ciddi bir yargımız olabilseydi. Zaten bu davalarda bu noktaya gelmezdi. O ayrı konu ama Türkiye'nin itirazları da gerçekten dikkate alınabilirdi ve söylediklerinin bir ağırlığı olurdu. Bugün Türkiye özellikle insan hakları, demokrasi, hukuk, hukukun üstünlüğü söz konusu olduğunda hiçbir ağırlığı olmayan dolayısıyla bu değerleri dış politikasına da bir normatif değerler bütünü olarak da taşıma imkanı da kalmayan bir ülke haline geldi. Burada bırakabilirim.

Rabia Karakaya Polat: Çok teşekkürler Alper Hocam. Yani baştan beri aslında baskın temalardan biri bu oldu panelde. Yani dış politika sadece dış politika değil ve o iç siyasetteki demokratikleşme, şeffaflık, kurumların güçlendirilmesi bunları sağlamadan anlaşılıyor ki dış politikadaki sorunlarımız da bitmeyecek. Bizde belki panellerimizden bir tanesini de bu demokratikleşme ve insane hakları konularına ayırırız diye sizleri dinlerken aklıma geldi. Ben o zaman sorulara döneyim. İdris adlı bir dinleyicimizden soru var. Diyor ki; "Popülist politikalar demişken bir sorum olacak. Değinilmedi ama hocalarımız yanıtlayabilir. Suriye'ye bir operasyon söz konusu şu an. Böyle bir operasyon eğer olursa yaklaşan seçimlere etkisi nasıl olur? değerli yorumlarınızı bekliyorum." Daha önce bir kişi bundan bahsetti. Mitat Hocam siz mi bahsettiniz? Belki de Alper Hocam cevaplayabilir veya Evren Hocam hanginiz isterseniz? Sonra bir soru daha var. İrfan Gümüslü'den; "Son dönemde Türkiye'deki dış politika nasıl belirleniyor kişiler mi, kurumlar mı?" Bu da bizim uluslararası

ilişkilerdeki yine önemli sorularımızdan biri ama son döneme ilişkin sorulmuş. Aslında bayağı bahsettik, ama eklemek istediğiniz bir şey olursa buyurunuz lütfen, Alper Hocam, ilk soruyu cevaplamak ister misiniz? Çünkü siz de değinmişsiniz ona kısaca bu Suriye tezkeresi meselesine. Ahhh! Alper Hocam düştü galiba.

Mitat Çelikpala: Evet, Alper düştü sanırım.

Rabia Karakaya Polat: Evet, evet bağlantısı koptu. Mitat Hocam, siz bir şeyler eklemek ister misiniz?

Mitat Çelikpala: Belki ikinciyle başlayıp birinciyle ilgili fikrimi söylemiştim 2. oturuma başlarken ama. Tabii Türkiye’de dış politikayı kim belirliyor, nasıl belirliyor? Bu son dönem ilişkin bir değerlendirme değil. Geleneksel süreçlerde Türk dış politikası sürekli olarak ağırlıklı liderler tarafından genel olarak konuşuyoruz belirlenmiş bir süreç. Güçlü liderler Cumhuriyet Halk Partisi döneminde, cumhuriyetin erken döneminde daha sonraki dönemlerde genelde liderler ağırlıklı rol oynamışlar. Türkiye’de parlamentoların ya da siyasal partilerin dış politika konusunda farklı bir bakış açıları ve değerlendirmeleri çok sınırlı istisnaları var bunun. Dolayısıyla genel geçer bir şey değil. İkincisi elbette dış politikada askerlerin çok büyük bir ağırlığı var. Türkiye’de tarihsel süreç içerisinde bugünde öyle güvenlik politikaları. Türkiye hiçbir zaman kendini güvende hissetmiş bir ülke olmadı. Dolayısıyla dış politika yapımında da, dış politika kararlarının alınmasında da askerlerin sürekli olarak bir ağırlığı oldu. Son dönemdeki en büyük tartışma geleneksel kurumların denkleminin dışına çıkmış olmasından kaynaklanıyor. Dışişleri Bakanlığı gibi diplomasi yapan birimler diplomasinin yapımında daha geri planda duruyorlar. Birçok konuda olduğu gibi dış politikanın yürütülmesi süreçleri de siyasallaştırıldığı için tartışma konusu. Yoksa karar alma süreçleri aslında birbirine çok benzer süreçler. Böyle baktığımızda denklemi ya da dış politika yapım sürecini böyle değerlendirebiliriz, ama güncel olarak sorduğunda sevgili arkadaşımız İrfan, elbette cumhurbaşkanı her konuda olduğu gibi burada da çok belirleyici. Cumhurbaşkanıyla birlikte tabii külliye de bir grup var. O grup bunu belirliyor. Bu da son dönemde dışlayıcı çerçeveden de bakıldığında çok zaman zaman ideolojik yönleri kuvvetli olan zaman zaman bölgesel ve konu bazlı birbiriyle çatışan birtakım kararların alındığı bir süreçle karşı karşıyayız. Belki de bu kadar her şeyin siyasallaştığı bir ortamda bu da çok garipsenecek bir durum değilmiş gibi gözüküyor.

Rabia Karakaya Polat: Burada belki parlamentonun “sightline” edilmesini de tekrar vurgulayabiliriz değil mi? Galiba Alper Hoca bahsetmişti. Yani toplumsal olarak en azından tartışma ve denetleme rolü varken günümüzde o da kalmadı.

Mitat Çelikpala: Ama tabii Rabia Hocam yani biraz evvel Alper de açtı. Benim de başlangıçta ilk turda söylediğim şeyde Türkiye’de anayasanın ve kurumsal yapılanmanın henüz oturmadığı, belirlenmediği bir çerçevedeyiz. Yarı Başkanlık, Başkanlık Sistemine, Türk usulü Başkanlık Sistemine geçtik. Türkiye’nin eski kurumlarının bir kısmı hâlâ varlığını sürdürüyor. Bunların nereye oturacağı belirsiz. Bazı kurumlar otomatikman kaldırıldı. Yerine hiçbir şey konulmadı. Böyle baktığımızda siyasal süreçler dalgalanıp gidiyorlar yani devlet dediğimiz şey kocaman bir yapı, bir transatlantik hele Türkiye gibi bölgesel büyüklüğü olan dünyanın her beğenelim ya da beğenmeyelim en büyük 20 ekonomisinden bir tanesi. Nüfusu büyük bir ülke, yakın çevresi büyük, ağırlıklı bir bölge ve burada Türkiye’nin rolü çok önemli. Dönmesi hareket etmesi öyle pat diye olmuyor. Çok vizyoner olmanız gerekiyor. Vizyonla beraberde kurumları desteklemeniz lazım Türkiye’nin sorunu bu. Şu anda mesela birçok insan bunu tartışıyor. O tartışmaya belki girmeye gerek yok. Sizin dediğiniz gibi demokratikleşme yaptığımızda gözükecek. Örneğin Türkiye’de şu anda parlamentoyu kapatsak ne değişir? Hiçbir şey değişmez. Çünkü parlamentonun rolü tanımlı vaziyette değil. Parlamentonun çalışma sistemi bu anlamda doğru tanımlı değil. Ve içinde

bulduğumuz seçim süreçleri ve çalışma düzeni içerisinde de muhalefetin rolü dikkat ederseniz hani her geçen gün biraz daha öne çıkmaya başladı ama sistem içerisindeki boşlukları dolduracak bir rol değil. O yüzden parlamento herhangi bir konuda sadece dış politika konusunda değil aslında denetleme görevini yapamıyor. İşte burada biraz evvel Alper'in söylediği denetleme dengeleri ve güçler dengesi dediğimiz kavramın oturtturulmamış olmasından. Çok Amerikan tarzı bir dönüşüm yapmaya çalıştık. Ama oradaki Amerikan kurumsal yapılanmasını, güçler dengesini onlar arasındaki ilişkiler ağını bir türlü tanımlayamadık. İşte o zaman yargının bağımsızlığı Türkiye'de tartışılır hale geldi. Parlamantonun gerekli olup olmadığı konusu gündeme gelmeye başladı ve yürütmenin de bu anlamda hepsinin üzerine çıktığı bir enteresan yapıyla karşı karşıyayız. O zaman da bürokratik devlete doğru kayıyorsunuz ve bürokratik devlette çok otoriter bir yapı olarak kendisini göstermeye başladı. Denge kuracağınız alanda boşluk kalınca hep birlikte ne bileyim yurtlara öğrenci atanmasından öğretmenlerin atanmasına, yargıçların görevlendirilmesinden rektör atanmalarına, dış politikadan iç politikaya her seferinde bir yere bakıyoruz. Bir yere baktığımızda da herkesin 24 saati var hayatta. 24 saatte bunların hepsi yapılmıyor maalesef.

Rabia Karakaya Polat: Teşekkürler. Alper Hocam döndünüz. Soruları duyabildiniz mi? Sohbet kutusundaki soruları az önce ilettim ama isterseniz tekrar okuyabilirim. Duyamıyoruz şu anda sizi. Unmute etmeniz lazım. Hâlâ duyamıyoruz. Ben yapabiliyor muyum diye bakıyorum. Yok hâlâ duyamıyoruz. Evet şimdi oldu. Gelip gidiyor tekrar gitti. Şimdi tamam.

Alper Kaliber: Tamam. Çünkü şey konuşmacılar dışındakiler kendilerini unmute edemiyorlar. Sistem ona izin vermiyor.

Rabia Karakaya Polat: Evet, kusura bakmayın.

Alper Kaliber: Orada da problem oluşuyor. Evet, bir ara koptum. Ben soruyu duyamadım açıkçası yani yeniden söylerseniz?

Rabia Karakaya Polat: Tabii ben tekrar edeceğim. İki soru var aslında. Bir tanesi Mitat Hoca da cevapladı. 'Son dönemde Türkiye dış politikası nasıl belirleniyor? Kişiler mi, kurumlar mı?' Bu büyük ölçüde cevaplandı. Yeni bir soru gelmiş Özlem Kayhan Pusane'de Işık Üniversitesinden; 'Değerli Konuşmacı Hocalarım, yakın ve orta vadede Türkiye'nin dış politikasını nasıl görüyorlar?' ve ondan önce spesifik bir soru vardı. O da 'Suriye'ye bir operasyon söz konusu şu an. (Herhalde Meclisteki tezkereden söz ediliyor) Böyle bir operasyon eğer olursa yaklaşan seçimlere etkisi nasıl olur?' Bu da yine bizi iç politika dış politika ilişkisine getirdi. Hangisini cevaplamak isterseniz sonra da Evren Hoca'ya döneceğim.

Alper Kaliber: Evet, ikincisine çok kısa değinip hemen ilkinde geçeyim. Aslında Mitat biraz bunu da söyledi. Yani bu tür hani milliyetçi ajitasyona açık olan askeri operasyonlar her zaman için hükûmetlere artı puan getirmeyebilir. Bunun sonucu çok komplike zaten Türkiye ekonomisinin de içinde durduğu, olduğu durum göz önüne alınırsa burada her zaman risk var. Ama en önemli risk bence böyle bir operasyonun hani Türkiye'nin iç barışını Türkiye'nin bir unsuru olan Kürtlerle olan ilişkisini daha istikrarsızlaştırması olacaktır. Umarım bu olmaz. Diğer mesele dış politikanın önümüzdeki kısa ve orta dönemde nasıl bir hal alabilir? Buna ben özellikle yani haddim olmayan konulara hiç girmem ama Avrupa Birliği konusunda belki durumu nasıl gördüğümü söyleyebilirim. Tabii hepimiz biliyoruz yani son 10 yıldır Türkiye-AB ilişkileri bir baş aşağı yuvarlanıp gidiyor. Bunda büyük ölçüde Türkiye'nin eksiklikleri var, ama tabii AB'nin de bazı sorunları var. Ve burada Türkiye'ye zaten uzun zamandır artık bir aday ülke değil de herhangi bir 3. ülke muamelesi yapılıyor. Şimdi Almanya'da yeni bir koalisyon hükûmeti olacak ve aslında Türkiye'yle Avrupa arasında bir tampon görevi gören Merkel faktörü de ortadan kalkacak ve özellikle Yeşillerin etkisiyle

Almanya'nın Türkiye'ye karşı daha eleştirel olacağını düşünüyorum. Zaten Türkiye'yi AİHM'in kararını uygulamaya çağırın 10 ülke arasında bildiğiniz gibi Almanya'da vardı. Şu anda Türkiye'deki Türkiye hükûmetinin Avrupa'daki en büyük destekçisi Büyük Britanya gibi gözükmekte. Zira İngiltere hükûmeti ve Boris Johnson da aslında muhafazakâr ve zaman zaman hatta popülist nitelikler tabii gösteriyor. İş yapma şekli de benziyor. Ama onun dışında Türkiye'nin Avrupa Birliğiyle olan ve genel olarak Avrupa'yla olan ilişkilerinin 2023'e kadar gittikçe daha da kötüleşeceğini öngörmek öngörmemek doğrusu yanlış olur. [Toparlayamadım] Ben hani burada en önemli kazancımızın ilişkilerin bu noktada kalabilmesi olduğunu düşünüyorum. Yoksa gerek işte Doğu Akdeniz gerek Suriye gerekse başka bazı nedenlerden dolayı işte hukukun üstünlüğü, demokratik gerilemiş gibi Türkiye Avrupa ilişkilerinin daha da kötü günlerin beklediğini düşünüyorum. Burada gerçekten bir sıçrama ancak hükûmet değişikliğiyle olur. Bunu açık açık söylemek lazım. Türkiye'de hükûmet değişmedikçe, Türkiye'de bir demokrasi ışığı belirmediği, Türkiye'de kurum kırımının önüne geçilmediği, hukukun üstünlüğünün yargı bağımsızlığının yeniden tesis edildiği, edileceği yolunda güçlü emareler yeni siyasi otoriteyle şekillenmediği Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinde herhangi bir ilerleme olmayacaktır. Peki, iyi senaryo olduğu zaman yani Türkiye'de bir demokratik ve hukukun üstünlüğü hamleleri yapıldığı zaman yeni bir hükûmetle ne olabilir? dersiniz. Bu senaryonun ne kadar tam üyelik perspektifine evrileceğini o günün koşulları ve o günün Avrupa'sının içinde olduğu koşullar belirleyecektir diye düşünüyorum. Hani umalım ki o gün Avrupa'da daha vizyoner, daha geleceğe bakabilen liderler olsun. Zira bugünün Avrupa'sında küçük çaplı liderler, dar ufuklu liderler çoğunluktalar. Şimdi Türkiye'yle Avrupa Birliği arasındaki ilişkileri bildiğiniz gibi hani göç, terörle mücadele, işte ekonomi, ticaret, ulaşım gibi sektörel ilişkiler ve "transactionalist" dediğimiz hani işlevsel ilişkiler yönlendiriyor gibi duruyor. Dışişleri Bakanlığının AB raporunu eleştirdiği açıklamasına bakacak olursanız. İlginç bir ifade var. Diyor ki; 'Türkiye'yi AB gündelik al-ver ilişkisi yapacağı bir ülke olarak görmemeli.' Yani şimdi bir yandan şimdi bu çok yanlış değil. Ama bir yandan da Dışişleri Bakanlığının açıklamalarındaki kalite düşüklüğünü göstermesi açısından önemli. Yani bilmiyorum gene Dışişleri Bakanlığımızın büyükelçilerin açıklamalarını eleştiren açıklamasını okudunuz mu? Ben bunu sosyal medyada paylaştım. Yani cümle düşüklükleriyle dolu bir açıklama yani dolayısıyla bu bu şunu gösteriyor. Bu önemli biçimsel faktörler aslında daha bir açıklamayı diplomatik inceliklerle ve sözcüklerle ve üstelik kendi anadilinin doğru grameriyle yazmak kabiliyetinden uzaklaşmış bir yapı mı var orada? Yani dolayısıyla bu aslında Dışişleri Bakanlığının içine itildiği kalitesizliği göstermesi açısından da önemli. Umarım bu da değişir ve umarım yani Türkiye'nin 150 yıllık modernleşme çabası içinde önde gelen kurumlar vardır. Bunlardan bir tanesi işte hariciye, bir tanesi tıbbiye, bir tanesi de harbiye. Bu sonuncusu benim çok da benim ilgi alanıma girmiyor. Ama genel olarak bu modernleşme birikimini yüklenen kurumlara karşıda bir kurum kırımının yürütüldüğünü görüyorum. Dolayısıyla hani çok toparlayacak olursak bir Türkiye bu otokrasiler-demokrasiler kutuplaşmasında saf tutmaya itiliyor. Ve eğer otokratik rejimler içinde yer alacaksa bunu hem biz vatandaşlar olarak çok sert ödeyeceğiz, ödemeye devam ediyoruz. Bazılarımız hâlâ ödüyor Osman Kavala gibi. Hem de bunun Türkiye'nin ekonomik ticari açıdan çok büyük sorunlarla Türkiye karşı karşıya kalacak ve sanırım savunmacılarında özellikle belirttiği gibi özellikle hava savunması sistemleri açısından Türkiye büyük bir zafta yaşayacak. Burada bitireyim.

Rabia Karakaya Polat: Çok teşekkürler Alper Hocam. Bu paneli olumlu bir şeylerle bitiremeyeceğimizi biliyorum, ama yine de... Evren Hocam,

Alper Kaliber: Pardon, çok mu olumsuz ve eleştirel oldum?

Rabia Karakaya Polat: Yoo, estağfurullah gayet gerçekçi. Evren Hocam, siz neler eklemek istersiniz özellikle geleceğe yönelik beklentilerle ilgili?

Evren Çelik Wiltse: Azıcık yine ben de geçmişle başlamak istiyorum. Benim için tez yazım sürecinde çarpıcı şeylerden biri şuydu. Şimdi Massachusetts'te yazıyoruz tezi Türkiye-Latin Amerika böyle genel bir tarihsel, kurumsal karşılaştırma. Tabii Türkiye ayağım benim biraz zayıf o aralarda Hacettepe'ye geliyorum. Mitat Hoca da tabii kallavi kaynak var. Ne yapalım, ne okuyalım, diyorum. O bana böyle bir çuvala veriyor. Sonra bakıyorum. Bu ne tarafa yöneleceğiz? Yani biz batıda mıyız, doğuda mıyız? O tartışmalar Osmanlı'dan beri varmış. Yani böyle bir modernleşmeciler ve ilericiler var. Bir de hayır efendim biz kendine mahsus böyle daha gelenekselci vesaireyiz. Yani o bölünmüşlük, kimlik, o çatışma şeyi ta o zamandan beri varmış. Yani ileri mi bakalım, değişelim mi, dönüşelim mi, daha modernleşelim mi? Yoksa hayır hayır çok kendine münhasır bir kültürüz, toplumuz yani biz bu tartışmaları çok uzun zamandan beri yapmışız. Ama maalesef gene bir türlü onu bir çözüme ulaştıramamışız ve giderek de daha da kötüleşiyor diye düşünüyorum. Şimdi orada şöyle bir şey var. Alper Hoca'mın da belirttiği gibi yani bu kurumları bu kadar yıkmak, budamak bunları biz -Boğaziçili olarak da söylüyorum- bu hiçbir ülkenin hayrına olan bir şey değil. Yani tabii ki anayasalarda reformlar yapılır. Her sistem kendisini yavaş yavaş dönüştürüyor. Ama bir de şöyle bir sistem bir şey de var. Yani muhafazakârların değil mi özellikle muhafazakârların buna ihtimam göstermesi lazım. Yani bir şey 100 yıldır buradaysa biz bu parlamentoyu Osmanlı efendime söyleyeyim, 1800'lerde bu parlamentoyu kurma ihtiyacı hissetmişse demek ki bu kurumda bir keramet var değil mi? Biz bunu niye iskartaya çıkartıyoruz? Yani böyle sürekli nevezuhur bir şeyler, nevezuhur bakanlıklar, direktörlükler kurmak, onlara Konya yolunda büyük binalar yapmakla büyük devlet olunmuyor! Büyük dış politikada yapılmıyor. Fakat siz onlarca yıllık, yüzlerce yıllık kurumsal hafızayı, kurumsal iş yapma biçimini yok ederek ne yapıyorsunuz? Daha da güçsüzleşiyorsunuz. Çok şey konuşmak istemiyorum. Bunun yani bizim vatandaşımıza maliyeti ne? Ben her geldiğimde sağa sola çok giderim, binlerce kilometre yol giderim. Bir de hani böyle alışveriş. O alışverişi böyle İstanbul'dan, Ankara'dan değil de böyle küçük şehirlerden yapmaya çalışırım. Şimdi Edirne'de alışveriş yapmaya çalışırken bu son yıllarda gözlemlediğim şey şuydu. Akrabalar şey diyor; "Evren bir bak! Bir sen alışveriş yapıyorsun bir de Bulgarlar ve Yunanlar." Niye? Çünkü onlarda para var. Yıllar önce ben çocukluğumda hatırlıyorum. Almanya'dan Türkiye'ye gelmeye çalışan işçiler Bulgaristan'da yorulurlardı, ama durmazlardı ki çünkü arabaları kırılıp saldırıldığı için yani o kadar güvensiz, o kadar fakir 90'larda fakat ne yaptı Bulgaristan? Toparladı kendisini, kurumlarını düzeltti, şeffaflık getirtti vesaire bir şekilde Avrupa Birliği trenine bir katar olarak katıldı. Ve şu anda vatandaşının yaşam standardı bizimkinden çok daha yüksekte, hakikaten çok daha yüksekte. Edirne esnafını da ayakta tutuyorlar bu zor zamanlarda. Ondan sonra dedim bu belki sadece Batı'da olan bir şey sonra Mitat Hoca'm Gürcistan'a gittik. Ya Türkiye'den Gürcistan'a geçtiğimizde inanın yüz yıl falan fark ediyor! Ya biz bu tarafta Posof'ta tezek yakılıyor hâlâ Gürcistan'ın aynı sınırın öbür tarafındaki köyde doğal gaz yakılıyor. İnsanlar daha medeni şehirlerde, köylerde efendime söyleyeyim futbol sahaları var, kadınların oturabileceği parklar var. Aynı nehir yani o kadar içim sızladı ki ve böyle kamu binalarına hem Gürcistan bayrağı çekmişler hem Avrupa Birliği bayrağı çekmişler. Niye Avrupa Birliği bunlara bir sürü fonlar göndermiş, bilmem ne yapmış. Eskiden polis durdurduğunda rüşvet vermen gerekir, bilmem ne yapman gerekir. Şimdi bütün onlar temizlendi. Şimdi sakın bize şöyle tembihlendi Türkiye'den Gürcistan'a geçerken "Amandır arabada hap map bir şey bulundurmayın." Hani herhangi bir şey hapı. Bizde yani çocuk hasta, alerjik bilmem ne! Babam eczacı her yerimizden hap fişkırıyor. Neyse onları döktük Gürcistan'a geçmeden. Fakat şunu söyleyeceğim. Kurumlarınızı güçlendirmek, vatandaşa şöyle bir döngü yaratıyor. İnsan gibi yaşıyorsunuz değil mi? Polisten korkmuyorsunuz, rüşvet vermek zorunda kalmıyorsunuz, devlet gelip patır patır sizi dövmüyor ve paranızın değeri günbegün düşmüyor ve daha düzgün standartlarda yaşıyorsunuz. Ben iki uçta bunu bilfiil gözlemlediğimde son yirmi yılda ne kadar vakit, enerji her şeyi boşa kaybettiğimizi düşünmeye başladım. Yani hakikaten içim sızladı hem Gürcistan'ı gördüğümde hem Bulgaristan'ın durumu çünkü bunlar bizden çok daha iyi durumda ülkeler

değillerdi. Bunlar bizden çok daha kötü durumda ülkelerdi fakat bir şekilde şeyi rotalarını düzelttiler. Bunu da nasıl yaptılar? Dediğimiz gibi kurumlarını adil, şeffaf, işini düzgün yapınca yürüyor. Yani ama bilemiyorum olumlu bitirmek istiyorum. Onlar yaptıysa bizde yapabiliriz. Hani Türkiye çok çabuk çok çabuk dönüşebilme, çok çabuk toparlanabilme kapasitesinde olan bir ülke. Yani 2001 krizinden sonra çok çabuk toparlandı. Yeter ki doğru insanlar, doğru niyetlerle yapsınlar ve halkta buna teveccüh gösterebilirsin. Hani o yüzden tek değişkenle bahar gelmiyor. Ben o yüzden lider odaklı da konuşmak istemiyorum. Bu çok hani bir tek kişiye kilitlenmenin de şey olduğunu düşünmüyorum. Yani kurumsuzlaşmadan ve kişiye bağlı politikalarla kısa vadede kâr eden çok ciddi bir rantiyeye sınıfı oluşmuş durumda. Hani o yapı kırılmadan olumlu bir şey yapmak mümkün değil. Ama yine de Türkiye hakikaten transformasyon, dönüşüm gücü çok fazla olan, çok çabuk dönüşebilen bir ülke. O yüzden de hani Rabia Hocam dedi diye ancak bu şekilde olumlu bitirmeye çalışıyorum. Gürcistan ve Bulgaristan kıskançlığımdan dolayı özür diliyorum. Umarım bizde genel olarak asgari bir yaşam standardı ve asgari bir hani güvenlik güçlerine, asgari bir demokratik standardına yakın zamanda kavuşuruz.

Rabia Karakaya Polat: Çok teşekkürler. Duymak istediğim buydu daha önce bir örneğiniz daha vardı Güney Kore. Yani bu örnekler var. Türkiye'nin de o potansiyeli var. Bizim de o ümidi kaybetmememiz lazım. Hepinize çok teşekkür ediyorum. Aslında dinleyiciler arasında Mütevelli Heyeti Başkanı'mız Serdar Sarıgül'ü görüyorum. Onun da bu panel serisine çok önem verdiğini biliyorum. Acaba bir şeyler söylemek ister mi? kapatmadan önce sormak istedim.

Mehmet Serdar Sarıgül: Çok teşekkürler. İyi akşamlar herkese, tüm katılımcılara çok teşekkürler. Ben de her şeyden evvel değerli hocalarımıza, Mitat Hoca'mıza, Evren Hoca'mıza, Alper Hoca'mıza hem katılımları hem de çok değerli paylaşımları için çok çok teşekkür ediyorum. Çok önemli bir konu hakkında çok önemli paylaşımlarda bulundunuz. İyi ki varsınız çok teşekkürler. Aynı zamanda üniversitemizin 25. yılıyla ilgili olarak da söylediğiniz nazik kutlamalar için, mesajlar için çok teşekkür ederim. Rabia Hoca'ma ve emeği geçenlere bu panel serisi için teşekkür ediyorum ve Işık Üniversitesi olarak hem bu panelleri hem bizi izlemeye devam edin diyorum. Çok teşekkürler, iyi akşamlar.

Rabia Karakaya Polat: Teşekkürler Serdar Bey. Ben de bütün konuşmacılara, emeği geçen Lisansüstü Eğitim Enstitüsüne ve Kurumsal İletişimdeki arkadaşlarımıza özellikle çok teşekkür ediyorum. Panellerimiz devam edecek. Her ayın 3. haftası. Birkaç konu var; iklim değişikliği gibi, demokratikleşme ve insan hakları gibi onlarda tekrar buluşmak üzere. Herkese iyi akşamlar. Hoşça kalın.

Evren Çelik Wiltse: Hoşça kalın. Tekrar çok teşekkürler.

*** Video burada sona eriyor. ***